

Gulyás Ábel

Nótári, Tamás: *Handling of Facts and Forensic Tactics in Cicero's Defence Speeches.*

Passau, Schenk, 2012. 304 pp.

Cicero perbeszédei a római köztársaság jogrendszerének – elsősorban „büntetőjogának” és „büntetőeljárás” rendjének – vitathatatlanul kiemelkedően fontos forrásai. Nótári Tamás legújabb monográfiája – amely egyúttal sokadik önálló műve a cicerói életművet római jogi és retorikatörténeti szempontból feldolgozó, mind monográfiákat,¹ mind fordításköteteket² felölelő munkássága köréből – Cicero tíz védőbeszédét vizsgálja a jogász „tényálláskezelés” és a „szónoki taktika” szemszögéből, amint ez a munka címében foglalt kulcsszavakból kiderül.

Nótári monográfiája előszavában vázolja a kötet rendezőelveit, valamint rövid áttekintést ad az elemzendő beszédekről: a Cicero-kori büntetőeljárás rend jellemzőit bemutató első fejezetet követő négy fejezet egy-egy nagyobb tényállás csoport, az emberölés, a választási vesztegetés, az erőszakos bűncselekmények, valamint az államellenes cselekmények köré rendeződik. Az utolsó fejezetben taglalt beszédeket a túlnyomórészt államellenes tényállásokon kívül az az elem is összeköti, hogy ezen eljárásokban Cicero mint védő lépett fel Caesar mint bíró előtt. A bevezetésben a szerző elméleti alapvetésként rávilágít a szónoki beszéd hagyományos felépítésére, a *prooemium*, a *narratio* (vagyis a tényállás leírása), az *argumentatio* (vagyis az érvelés, a tényállás taglalása), valamint a *peroratio* jelentőségére, rámutat azonban arra is, hogy ez a séma Cicero beszédeire csak erős megszorításokkal alkalmazható, minthogy a szónoklattan elméleti rendszere, a *praeceptumok* csak hasznos fogódzók lehetnek a római *orator* számára, ám a retorika elméleti rendszere a szónoki gyakorlatból fakad, nem pedig fordítva. Cicero többek között a minta- és példaadás szándékától vezérelve adta közzé törvényszéki beszédeit, mivel úgy vélte, hogy a szónoki mesterség elsajátítására törekvő ifjúság a már kipróbált, vagyis a Forumon elhangzott és sikert aratott beszédekből legalább annyit, vagy akár többet tanulhat, mint a retorikai tankönyvekből.

A szerző szintén a bevezetésben tisztázza azt a máig vitatott kérdést, hogy mennyiben tekinthetők Cicero perbeszédei az adott per hiteles dokumentumainak, illetve hogy mennyiben utólagos szerkesztés eredményei. Kiemeli, hogy a cicerói perbeszéddek mindig a hallgatósághoz és a bírákhoz, vagyis (elsősorban) nem az olvasókhöz szóltak, hiszen a kiadott beszédeket az ókorban is hangosan és „egy szuszra” olvasták fel,

¹ Nótári T.: *Jog, vallás és retorika. Studia Mureniana.* Szeged, 2006; *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's Pro Murena.* Passau, 2008.

² A legteljesebb ezek közül: Nótári T.: *Cicero, Összes védőbeszédei.* Szeged, 2010.

ugyanis így maradtak hívek a szónok által elérni kívánt hatáshoz. Nótári elveti a hiperkritika álláspontját, amely szerint a perbeszédeket az ügy és a per pontos rekonstrukciója érdekében elemeire kellene szedni, és meg kellene próbálni a per lefolyását a beszéd egyes részei között elhangzott tanúvallomások és okiratok rendszerét figyelembe véve rekonstruálni, ugyanis mindez nem volna több egyfajta hipotetikus rekonstrukciónál. A beszédek következetlenségei, „csúsztatásai” Nótári szerint feltétlenül szándékoltak voltak Cicero részéről. Az utólagos kiadás és szerkesztés a lényegi részeket (a kötetben is tárgyalt *Pro Milone* esetétől eltekintve) nem érinthette, ugyanis a publikálás célja éppen abban állt, hogy Cicero nyilvánvalóvá tegye, hogy milyen eszközökkel és – esetlegesen az olvasó számára tetten érhető, a hallgató figyelmét azonban elkerülő – művi fogásokkal, logikai bukfenckekkel és torzításokkal lehet és kell egy konkrét perben sikert aratni. Cluentius ügyében például Cicero utóbb büszkén jelentette ki, hogy port hintett a bírák szemébe.

A második fejezet az emberölés, ezen belül a méreggel elkövetett gyilkosság (*veneficium*) és a rokongyilkosság (*parricidium*) tényállása köré rendeződik, amelynek keretében a szerző két beszédet elemez, a *Pro Roscio Amerinót* és a *Pro Cluentiót*. A *Pro Roscio Amerino* Cicero első „büntetőügye” volt.³ Az ifjabb Sextus Roscius ellen rokonai emeltek vádat apagyilkosság miatt Sulla diktatúrája idején 81-ben. A rokonok Sulla egyik felszabadított rabszolgájával összejátszva elérték, hogy az áldozat neve utólag bekerüljön a *proscriptio*val sújtottak jegyzékébe, s így vagyonát el lehessen árverezni, amiből mind Sulla bizalmasa, mind a meggyilkolt rokonai részesültek. Hogy az így megszerzett vagyont meg is tarthassák, egy *Justizmord*dal az áldozat fiától is meg akartak szabadulni, ezért emeltek ellene vádat *parricidium* miatt. Az ügy politikai veszélyei miatt a nevesebb ügyvédek nem vállalták a védelmet, azonban Cicero éppen e nyertes perével alapozta meg *advocatusi* hírét, mivel sikerült elérnie védence felmentését, és egyértelművé tennie a bírák előtt, hogy a gyilkosság elkövetése kizárólag az áldozat vagyonából részesedő rokonoknak állhatott érdekében. A *Pro Cluentio* mint a leghosszabb ténylegesen elhangzott cicerói beszéd 66-ban keletkezett. A per egy igen szövevényes, több emberölést és törvényszéki vesztegetést felölelő ügy eredménye volt: Cluentiust egyfelől azzal vádolták, hogy mostohaapját, Staius Albius Oppianicust megmérgezte, a vád másik része azon az eljáráson alapult, amelyben nyolc évvel korábban Cluentius ellene elkövetett mérgezési kísérlettel vádolta meg Oppianicust, amelynek következtében – a vád állítás szerint azért, mert Cluentius mint vádló megvesztegette a törvényszéket 74-ben – Oppianicus száműzetésbe kényszerült. A szerző behatóan vizsgálja a vád tényállásszerűségét, vagyis a *lex Cornelia de sicariis et veneficis* alkalmazásának lehetőségét, és Cicero merész taktikáját, amellyel a bíróság figyelmét a tényleges, emberölési vádról a korábbi vesztegetési ügyre tereli, amely azonban *de iure* nem képezte az aktuális per tárgyát. A *Pro Cluentio* a jogász

³ A „büntetőjog” kifejezés a római jogban csak erős megszorításokkal, és a kor viszonyainak megfelelően alkalmazható – ehhez lásd Zlinszky J.: *Római büntetőjog*. Budapest, 1991. 9. skk.

tényálláskezelés tekintetében – ám a szónoki teljesítmény szempontjából is – Cicero egyik legmesteribb alkotása, mivel olyan bravúrosan építette fel a (minden bizonnyal bűnös) vádlott védelmét, és konstruált úgyszólván tettenérhetetlenül a bírák számára egy fiktív történeti tényállást a valóság helyett, hogy a modernkori kutatók jelentős részét is sikerült félrevezetnie a per alapjául szolgáló esemény sor kronológiáját tekintve, amit Nótári oknyomozói alapossággal rekonstruál.

A harmadik fejezetben a szerző a Cicero által vitt két választási vesztegetési (*ambitus*) perben elhangzott beszédet, a *Pro Murenát* és a *Pro Planciót* elemzi. A mai olvasó számára érdekes – jogilag korántsem kifogástalan – szónoki taktika bontakozik ki ezen ügyekben: a védők sokkal inkább azt próbálták bizonyítani, hogy a választók kegyeinek megnyerése során nem került sor botrányos, túlzó, a hagyománnyal és a szokásokkal ellenkező lépésekre. Az *ambitus* és a törvényileg nem szankcionált *ambitio* határainak elmosódó volta miatt e cicerói beszédek akár a helyesen és mértékkel gyakorolt *ambitus* dicséretének is felfoghatók. Cicero megpróbálta bizonyítani, hogy a vereséget szenvedett vádló – minthogy mindkét perben a választási küzdelemben alulmaradó vetélytárs lépett fel a győztes ellen vádlóként – eleve alkalmatlan volt a tisztség betöltésére, a győztes pedig nemcsak hogy nem követett el csalást vagy vesztegetést, hanem arra nem is szorult rá. Nótári rámutat, hogy erre a taktikára a szónoknak azért volt szüksége, mivel a római választási rendszer egyik sajátosságának megfelelően a győztes elítélése esetén a sorban utána következő vesztes nyerte el a kérdéses tisztséget, vagyis a vádló sikere esetén nemcsak a vádlottat ítélték el, hanem a vádló egyúttal (nem a kampány, hanem a per eredményeként) a kívánt *magistraturát* is elnyerte.

A negyedik fejezet az erőszakos bűncselekmények (*vis*) tényállásai köré épül fel, és ennek kapcsán a szerző három *oratiót* elemez, az 56-ban elhangzott *Pro Caeliót* és *Pro Sestiót*, valamint az 52-ből származó *Pro Milonét*. Mindhárom beszéd a Cicero száműzetéséért felelős Clodiusszal vívott küzdelem egy-egy állomását jelzi, a *Pro Milone* pedig éppenséggel a harc végállomását, hiszen ebben a perben Cicero a Clodiuszt egy utcai harcban megölő Milót védte. Az utóbbi két beszédben a védelem legfőbb érveként Cicero a „*vim vi*”, illetve „*arma armis repellere cuique licet*” elvet alkalmazta, azonban a történeti tényállás kezelése során a szónok számos egyéb érvet és gondolatkört is felvonultatott védenca felmentése érdekében. A *Pro Sestióba* Cicero hosszabb államelméleti fejtegetést iktatott, amelyben újradefiniálta a római állam vezetésére hivatott *optimaták* körét, valamint meghatározta azt a két alapértéket, a *dignitast* és az *otiumot*, amelyeknek meggyőződése szerint a közélet tartópillérét kellene képeznie. Elemzésében Nótári meggyőzően mutatja ki, hogy az itt megfogalmazott cicerói gondolatok hogyan kerültek át a *De re publicába*, Cicero államelméleti főművébe, amely két évezreden át hatalmas befolyást gyakorolt az európai politikai gondolkodásra. A *Pro Milone* elemzése során a szerző emellett, hogy a történeti tényállást és az erőszakos bűncselekmények szankcionálásának törvényi hátterét feltárja, behatóan vizsgálja azt a kérdést is, hogy ez a beszéd, amelyről biztosan tudjuk,

hogy nem a ránc maradt formában hangzott el, illetve egy vesztett perben született, miért került mégis publikálásra. (Cicero általában csak megnyert ügyeinek beszédeit tette közzé.) Nótári a párhuzamos forrásokat a cicerói beszéddel összevetve mutat rá az elhangzott beszéd és a ránc maradt *oratio* közti eltérésekre – ezt joggal teheti, hiszen ez az egyetlen olyan cicerói védőbeszéd, ahol az elmondott és a leírt változat dokumentálhatóan eltér egymástól. A jogi érvelés e beszédben is elvontabb államelméleti fejtegetések alapjául szolgált Cicero számára: itt fektette le először a zsarnok megöléséhez való jogot, amely a beszéd tanúsága szerint nem csupán egyfajta büntetethőséget kizáró okként jelenik meg a szónoknál, hanem egyenesen a felelősen gondolkodó római polgár kötelességei közé számít.

Ez az elemzés átvezet az ötödik fejezethez, amelynek – a jogilag rokon tényállások mellett – egyik fő kapcsolóeleme, hogy Cicero az itt elemzett beszédeket, a *Pro Marcellót*, a *Pro Ligariót* és a *Pro rege Deiotarót* Caesar mint bíró előtt mondta el. Nótári elemzése két irányt dolgoz fel. Egyrészt választ keres és talál, arra a kérdésre, hogy az e beszédek alapjául szolgáló ügyek mennyiben tekinthetők valódi büntetőpernek. Válasza egyértelműen nemleges; a köztársasági büntetőeljárás rendjét és alapelveit vizsgálva meggyőzően kimutatja, hogy Marcellus, Ligarius és Deiotarus esetében nem került sor valódi perre, annál is kevésbé, mivel az utolsó esetben az ügy sértettje és bírója azonos személy volt: Caesar. Másrészt behatóan vizsgálja Cicero és Caesar viszonyát, valamint Cicero alapállását a caesari diktatúrához, amely a beszédek egyik lényegi elemét képezi. Kimutatja, hogy miként változott meg Cicero véleménye a caesari „reformokról”, és vált jövőképe a köztársaság sorsát illetően egyre borúsabbá, valamint rávilágít arra a nem kevésbé vitatott kérdésre, hogy mennyiben tekinthető Cicero 44. március Idusán végrehajtott merénylet ideológiai megalapozójának, esetlegesen a tett felbujtójának.

A kötetet az impozáns mennyiségben és mélységben felhasznált források és szakirodalmi munkák jegyzéke zárja. Nótári monográfiája mindenképp számot tarthat nemcsak a római jogászok, hanem a jogi retorika kutatóinak, valamint a büntetőjog-történészek érdeklődésére és figyelmére is, hiszen a történeti és filológiai háttéranyag rendkívül alapos és szakavatott feltárása mellett a cicerói tényálláskezelés elemzésével a római büntetőjog és törvényszéki retorika területén számos új megállapítással gazdagítja a szakirodalmat. A kötetet világos okfejtés és egyéni látásmód jellemzi, a szerző római jogásként és klasszika filológusként, illetve e területek eredményeinek szintetizáló felhasználásával új összefüggésekre, a cicerói jogi gondolkodás mélységeire és ezek perbeli kifejeződésére világít rá.